

Αθήνα, 23 Νοεμβρίου 2015

Αρίστος Δοξιάδης
Karl-Heinz Paqué

Ανάπτυξη για την Ελλάδα Δέκα συν ένα σημεία για την μετά-υφεσιακή εποχή

Το πλαίσιο

Τα τελευταία έξι χρόνια ήταν πολύ σκληρά για τους Έλληνες, καθώς τα εισοδήματα μειώθηκαν δραματικά, η ανεργία εκτινάχτηκε, και η απελπισία κυριάρχησε. Μετά την κρίση του ισοζυγίου πληρωμών το 2010 τα προγράμματα προσαρμογής απέτυχαν να σταθεροποιήσουν την οικονομία, μέχρι το 2014. Κατακρίθηκαν από πολλές πλευρές ως ανεπαρκή, ή ως κακοσχεδιασμένα ή ακόμα και ως η αιτία της βαθιάς ύφεσης. Ανεξάρτητα όμως από την αποτίμηση των μέχρι τώρα πολιτικών, θα ήταν λάθος να αγνοήσουμε το μέγεθος της προσαρμογής που έχει ήδη υπάρξει.

Τα τεράστια δίδυμα ελλείμματα (πρωτογενές δημοσιονομικό έλλειμμα και έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών) έχουν γίνει πλεονάσματα. Το 2014 άρχισε πάλι να αυξάνεται το ΑΕΠ και η απασχόληση. Η μεγέθυνση αυτή δεν ήταν απλώς μια κυκλική "διόρθωση" μετά από μια πολύ βαθιά ύφεση. Προέκυψε επειδή πολλές επιχειρήσεις προσαρμόστηκαν στις νέες συνθήκες που δημιούργησε η κρίση και τα μνημόνια: πολύ χαμηλότερο εργατικό κόστος, πιο ελαστική αγορά εργασίας, λιγότερη γραφειοκρατία σε μερικές περιπτώσεις, και μετατόπιση των στόχων των πωλήσεων από την εγχώρια αγορά στις εξαγωγές. Οι εξαγωγές, π.χ., αυξήθηκαν 8% το 2014, ενώ η υπόλοιπη οικονομία ήταν ακόμα περίπου στάσιμη. Έτσι ξεκίνησε η ανάκαμψη, παρόλο που η δημοσιονομική πολιτική γινόταν πιο περιοριστική, το συνολικό βάρος των φόρων αυξανόταν, και τα δάνεια από τις τράπεζες ήσαν λίγα και πανάκριβα. Θα είχε επιταχυνθεί το 2015, καθώς θα μεγάλωναν οι ισολογισμοί των τραπεζών, θα έρχονταν ξένες επενδύσεις με τις αποκρατικοποιήσεις, και θα μειώνονταν μερικοί φόροι που επιβαρύνουν τις επιχειρήσεις.

Η πρόσκαιρη ανάκαμψη διακόπηκε από την πολιτική αβεβαιότητα στο τέλος του 2014 και στο πρώτο εξάμηνο του 2015. Όσο διαρκούσε το δράμα της διαμάχης ανάμεσα στην νέα ελληνική κυβέρνηση και στους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η εμπιστοσύνη των επιχειρηματιών και των καταναλωτών βούλιαξε πάλι, η φυγή καταθέσεων από τις τράπεζες κορυφώθηκε, και στο τέλος επιβλήθηκαν περιορισμοί στη διακίνηση κεφαλαίων. Η ροή των πληρωμών

διακόπηκε, πολλές επιχειρήσεις έχασαν πωλήσεις μηνών, και τα επενδυτικά σχέδια πάγωσαν. Το κλίμα της ανωμαλίας αντιστράφηκε σε κάποιο βαθμό τον Ιούλιο, όταν η κυβέρνηση συμφώνησε με τους Ευρωπαϊκούς θεσμούς για ένα νέο τριετές πρόγραμμα, και τον Σεπτέμβριο, που επανεξελέγη με βάση αυτή την συμφωνία.

Αυτή τη στιγμή η κατάσταση είναι ταυτόχρονα ελπιδοφόρα και επικίνδυνη. Στο πεδίο της πολιτικής, το καλό στοιχείο είναι ότι για πρώτη φορά από το 2010 ένα ευρύ φάσμα δυνάμεων, που εκπροσωπεί πάνω από το 80% των ψηφοφόρων, υποστηρίζει σε γενικές γραμμές το νέο πρόγραμμα προσαρμογής. Υπάρχει συνεπώς ένα πλαίσιο συνέχειας στην οικονομική πολιτική και στο σχέδιο μεταρρυθμίσεων, ακόμα κι αν αλλάζουν οι κυβερνήσεις. Τα κακά στοιχεία είναι, πρώτο, ότι πολλά στελέχη της συγκυβέρνησης διαφωνούν έντονα με το σκεπτικό πολλών μεταρρυθμίσεων, και διστάζουν εξαιρετικά να τις εφαρμόσουν. Και δεύτερο, ότι οι ψηφοφόροι μπορεί να αντιδράσουν με οργή στους ακόμα πιο βαρείς φόρους που επέρχονται.

Στο πεδίο της οικονομίας τα καλά στοιχεία είναι ότι το ΑΕΠ είχε μια εκπληκτική αντοχή, παρά τα γεγονότα των τελευταίων μηνών, και είναι πολύ πιθανό το 2015 να κλείσει με ελάχιστη μείωση (κάτω από 1%) σε σύγκριση με το 2014. Ο τουρισμός πήγε καλά, και είναι αξιοσημείωτο ότι πάνε καλά και οι εξαγωγές προϊόντων της εγχώριας παραγωγής (χωρίς πλοία και πετρελαιοειδή). Επίσης, είναι θετικό ότι στις τράπεζες οι εκτιμήσεις για τα νέα κεφάλαια που απαιτούνται είναι χαμηλότερες από τις αρχικές. Το κακό στοιχείο είναι ότι οι δημοσιονομικοί στόχοι είναι πολύ πιθανό να μην πραγματοποιηθούν, επειδή οι επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά δεν είναι σε θέση να πληρώσουν όλους τους φόρους. Κάτι τέτοιο θα έβγαζε εκτός τροχιάς τα μακροοικονομικά μεγέθη του συμφωνημένου προγράμματος, με απρόβλεπτες συνέπειες.

Σε γενικές γραμμές, η ελληνική οικονομία φαίνεται ότι έχει μπει σε φάση μετα-υφεσιακή, ή μετα-λιτότητας. Οι φούσκες δαπανών της περασμένης δεκαετίας έχουν εξαλειφθεί, και έχει χαθεί περίπου το ένα τέταρτο του εθνικού εισοδήματος, περισσότερο στους κλάδους που παρείχαν μη-εμπορεύσιμα προϊόντα και υπηρεσίες για την εγχώρια ζήτηση (ιδιωτική και δημόσια), που την τροφοδοτούσαν τα ελλείμματα. Το μεγάλο ζητούμενο τώρα είναι να αρχίσει πάλι να μεγεθύνεται η οικονομία, αλλά σε άλλη βάση, σε μια σταθερή και βιώσιμη τροχιά που συνδέεται με τις ανταγωνιστικές διεθνείς αγορές. Αυτό προϋποθέτει θεμελιακή αλλαγή στη δομή της οικονομίας, με μετατόπιση δραστηριότητας από την εγχώρια αγορά προς τον έξω κόσμο, ή, με την ορολογία των οικονομολόγων, από τους "μη-διεθνώς-εμπορεύσιμους κλάδους" προς τους "εμπορεύσιμους".

Για να συμβεί αυτό, και να επιταχυνθεί με διατηρήσιμο τρόπο η ανάπτυξη, χρειάζεται μια σειρά μεταρρυθμίσεων με εσωτερική συνοχή. Τα σημεία που ακολουθούν συνοψίζουν σε αδρές γραμμές ένα τέτοιο σχέδιο. Ας σημειωθεί ότι τα σημεία 9 (Απελευθέρωση της αγοράς υπηρεσιών) και 10 (Αναδιάρθρωση χρέους) θεωρούμε ότι δεν είναι τόσο επείγοντα όσο τα υπόλοιπα, παρόλο που το πρώτο βρίσκεται ψηλά στις προτεραιότητες των θεσμών της ΕΕ, ενώ το δεύτερο θεωρείται πρωταρχικό από την ελληνική κυβέρνηση. Κανένα από τα δύο δεν θα έχει μεσοπρόθεσμα μεγάλη επίδραση στην ανάπτυξη, όπως τα άλλα οκτώ σημεία. Τα δύο αυτά ας μετατοπιστούν προς το τέλος του μεταρρυθμιστικού προγράμματος.

Το σχέδιο που παρουσιάζουμε θεωρούμε ότι βασίζεται σε πρακτική οικονομική λογική, και δεν είναι ιδεολογικό μανιφέστο για κανένα τμήμα του πολιτικού φάσματος.

Το Πρόγραμμα

- 1. Μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ):** Η ελληνική οικονομία αποτελείται κυρίως από ΜΜΕ, και είναι απίθανο αυτό να αλλάξει στο μέλλον. Γι αυτό η διατηρήσιμη ανάκαμψη πρέπει να προέλθει από την μεγέθυνση των ΜΜΕ, και να περιλαμβάνει τις νεοφυείς επιχειρήσεις ("start-ups"). Η προσπάθεια όλων πρέπει να επικεντρωθεί σε αυτό το θεμελιώδες στόχο. Με δεδομένο ότι (α) το ελληνικό εργατικό δυναμικό έχει σχετικά ψηλό μορφωτικό επίπεδο και δεξιότητες, και (β) υπάρχει επιχειρηματικό πνεύμα σε μεγάλη έκταση και ιδιαίτερο ψηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης (πάνω από το ένα τέταρτο της συνολικής απασχόλησης), οι προϋποθέσεις δεν είναι καθόλου κακές από την πλευρά της προσφοράς εργασίας και ιδεών για προϊόντα και καινοτομίες, ώστε να στηριχθεί μια επέκταση διάρκειας, εφόσον δημιουργηθεί και ζήτηση σε συνθήκες ανταγωνισμού. Έχει μεγάλη πολιτική σημασία να περάσει αυτό το μήνυμα στην κοινή γνώμη -- ένα αφήγημα αισιόδοξο αλλά και ρεαλιστικό για τις οικονομικές δυνατότητες της χώρας στο κοντινό μέλλον.
- 2. Χρηματοπιστωτικό σύστημα:** Οι τράπεζες πρέπει να ανακεφαλαιοποιηθούν γρήγορα και ουσιαστικά, με χρήση και των κονδυλίων του ΤΧΣ. Γενικότερα όμως, πρέπει να επανέλθει η εμπιστοσύνη των Ελλήνων και ξένων επενδυτών, κεφαλαιούχων, επιχειρηματιών και του γενικού κοινού στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα. Κάθε αμφιβολία σχετικά με την ρευστότητα και βιωσιμότητα των μεγάλων τραπεζών πρέπει να εξαλειφθεί -- μεταξύ άλλων πετυχαίνοντας τον στόχο του 8% για τον δείκτη κεφαλαίου σταθμισμένου ως προς τον κίνδυνο ενεργητικού, πράγμα που απαιτεί το σημαντικό ποσό των 15 δισ. ευρώ, σύμφωνα με πρόσφατες εκτιμήσεις (αλλά που είναι κατά 10 δισ. χαμηλότερο από το

μέγιστο όριο που είχε τεθεί πριν μερικούς μήνες). Αλλά και μετά την ανακεφαλαιοποίηση, οι τράπεζες πιθανόν να μην επιτελέσουν καλά το έργο της πιστωτικής επέκτασης προς τις επιχειρήσεις, γιατί θα έχουν μεγάλα προβλήματα με τα "κόκκινα δάνεια". Γι αυτό πρέπει να εξεταστεί η δημιουργία μιας "κακής τράπεζας" με ξεχωριστή διοίκηση μέσα στο 2016, χρησιμοποιώντας το υπόλοιπο των 10 δισ. που είχε προγραμματιστεί. Επίσης, πρέπει να εξαλειφθούν τυχόν αμφιβολίες σχετικά με την μελλοντική παραμονή της Ελλάδας στην ευρωζώνη. Οι κίνδυνοι των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων, των κλειστών τραπεζών και του *Grexit* πρέπει να περάσουν οριστικά στο παρελθόν, για να αποκτήσουν οι ΜΜΕ πρόσβαση με λογικούς όρους στις αγορές κεφαλαίου για δάνεια και για ίδια κεφάλαια.

3. Εξαγωγικός προσανατολισμός των ΜΜΕ: Το επίπεδο των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών παραμένει πολύ χαμηλό σε σχέση με το ΑΕΠ και το κατά κεφαλή εισόδημα (33% του ΑΕΠ το 2014, 17% από αγαθά και 16% από υπηρεσίες). Πρέπει να αυξηθεί σημαντικά για να είναι διατηρήσιμη η όποια μελλοντική μεγέθυνση. Πρέπει να γίνει λοιπόν προτεραιότητα της δημόσιας πολιτικής να διευκολύνει τις ΜΜΕ να επεκταθούν στην παγκόσμια αγορά. Τα σχετικά μέτρα περιλαμβάνουν (α) άρση των εμποδίων που θέτει η γραφειοκρατία στις εξαγωγές, (β) πρακτική βοήθεια προς τις ΜΜΕ και τις νεοφυείς επιχειρήσεις που επιδιώκουν να τοποθετηθούν σε μια ξένη αγορά, εφόσον την ζητήσουν, από επιμελητήρια και δημόσιους φορείς και (γ) αναμόρφωση της φορολογίας ώστε να ευνοείται η καινοτομία και η διερεύνηση των αγορών, και να μην επιβαρυνθούν οι μεγάλοι εξαγωγικοί κλάδοι όπως ο τουρισμός, που αντιμετωπίζει έντονο ανταγωνισμό από γειτονικές μεσογειακές χώρες, και η ναυτιλία, που μπορεί να μετακομίσει εύκολα.

4. Φορολογικοί συντελεστές και διοίκηση: Η δομή της φορολογίας πρέπει να ευνοεί κατά προτεραιότητα την σταθερή ανάπτυξη των ΜΜΕ και των νέων επιχειρήσεων. Να μην επιβαρύνει την επένδυση σε καινοτομία, σε νέες τεχνικές παραγωγής και σε έρευνα. Να διατηρεί τον φόρο εισοδήματος φυσικών προσώπων όσο χαμηλά είναι εφικτό, για να μην αποθαρρύνει το επιχειρείν των μικρών ιδιοκτητών και τα στελέχη των επιχειρήσεων. Να μην επιβάλλει προκαταβολές για κέρδη που δεν έχουν πραγματοποιηθεί. Να μειώσει το ταχύτερο δυνατό το μη μισθολογικό κόστος της εργασίας (εισφορές και παρακρατούμενους φόρους) που είναι ακόμα από τα πιο ψηλά στον κόσμο. Η εξαιρετικά αναποτελεσματική φορολογική διοίκηση πρέπει να βελτιωθεί πολύ, ώστε να συλλέγονται οι φόροι που προβλέπονται με βάση τους συντελεστές. Πρέπει, όμως, να αναγνωριστεί ότι η καταπολέμηση της φοροδιαφυγής έχει στενά όρια. Είναι λάθος η αντίληψη ότι ο περιορισμός της παραοικονο-

μίας μπορεί από μόνος του να ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό, όπως δείχνει και η εμπειρία από χώρες με καλύτερες φορολογικές υπηρεσίες. Είναι προφανές ότι η μεγέθυνση της φορολογικής βάσης με πραγματική ανάπτυξη έχει πολύ ψηλότερη προτεραιότητα από την αγωνιώδη προσπάθεια των υπηρεσιών να μαζέψουν ότι μπορούν από την υπάρχουσα βάση.

- 5. Ιδιωτικοποιήσεις:** Οι δημόσιες επιχειρήσεις που παρέχουν αγαθά και υπηρεσίες επ' αμοιβή θα πρέπει να ιδιωτικοποιηθούν σταδιακά. Ο κύριος στόχος της ιδιωτικοποίησης είναι μακροπρόθεσμος: οικονομική αποτελεσματικότητα, διατηρήσιμη ανάπτυξη και απασχόληση σε ανταγωνιστικές μονάδες. Τα έσοδα από την πώληση των μονάδων είναι δευτερεύων και όχι σημαντικός στόχος, αφού θα καλύψουν μόνο βραχυπρόθεσμα κάποιες ανάγκες του προϋπολογισμού. Συνεπώς, οι ιδιωτικοποιήσεις πρέπει να πραγματοποιηθούν χωρίς περιττή καθυστέρηση, αλλά με οργανωμένο και επαγγελματικό τρόπο, αποφεύγοντας τις βιαστικές αποφάσεις, και λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες της αγοράς των εξαγορών και συγχωνεύσεων. Γενικά, οι ιδιωτικοποιήσεις πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ένα, σημαντικό αλλά επιμέρους, στοιχείο για την δημιουργία ενός οικονομικού περιβάλλοντος ανταγωνισμού και καινοτομίας.
- 6. Άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ):** Η Ελλάδα έχει την δυνατότητα να γίνει σημαντικός προορισμός για άμεσες ξένες επενδύσεις, με βάση το μορφωτικό επίπεδο, τους σχετικά χαμηλούς μισθούς και τον μεγάλο αριθμό ανθρώπων με επιχειρηματική νοοτροπία, και ιδιαίτερα σε κλάδους όπως τα οπωροκηπευτικά, τα φάρμακα, ο τουρισμός και άλλοι όπου ήδη υπάρχει αξιόλογο δυναμικό καινοτομίας. Πρωταρχικής σημασίας για να αξιοποιηθεί η δυνατότητα είναι να αποκατασταθεί κλίμα σταθερότητας και εμπιστοσύνης μετά την περίοδο της πολιτικής αναταραχής. Επίσης, θα βοηθούσε πολύ ένας "οργανισμός για την ανάπτυξη" (*Institution for Growth*) που έχει σκοπό να προσελκύσει ξένες επενδύσεις. Οι ημι-δημόσιες αναπτυξιακές τράπεζες της ΕΕ ή των κρατών μελών (όπως το γερμανικό *Kreditanstalt für Wiederaufbau*) θα μπορούν μέσω του οργανισμού να παρέχουν μακροχρόνια στήριξη για την ανάπτυξη στην Ελλάδα.
- 7. Αποτελεσματικές δημόσιες υπηρεσίες:** Με διεθνή κριτήρια, η ελληνική δημόσια διοίκηση είναι πολύ αργή, πολύπλοκη, και με πολλά κρούσματα διαφθοράς. Αυτό επιβαρύνει ιδιαίτερα τις μικρές επιχειρήσεις που δεν έχουν τρόπο να ξεπεράσουν τα γραφειοκρατικά εμπόδια και να λάβουν απαντήσεις και εγκρίσεις έγκαιρα και έγκυρα. Απαιτείται συστηματική μεταρρύθμιση για να βελτιωθεί η ποιότητα της διακυβέρνησης. Σημεία

εκκίνησης είναι (α) η διοίκηση να προσδιοριστεί ως υπηρεσία προς τους πολίτες και τις επιχειρήσεις, που είναι πελάτες και όχι υπήκοοι (β) όλα τα τμήματα του κράτους να αξιολογηθούν ως προς την σημασία και συμβολή τους, και (γ) τα κριτήρια για απασχόληση στο δημόσιο να μετατοπιστούν από τις παραδοσιακές σχέσεις πελατείας ή κομματικής ταυτότητας στην ποιότητα και την έφεση για προσφορά. Για τα ζητήματα αυτά, υπάρχουν παραδείγματα καλών πρακτικών σε άλλες χώρες, π.χ. στην Ελβετία ή τις σκανδιναβικές χώρες, που είναι γνωστές για την διαφάνεια και αποτελεσματικότητα των δημόσιων υπηρεσιών.

8. Δημοσιονομική ισορροπία: Για να ανακτήσει εμπιστοσύνη στις διεθνείς κεφαλαιαγορές, η ελληνική κυβέρνηση πρέπει να διατηρήσει μια μετρίως περιοριστική δημοσιονομική πολιτική στα επόμενα χρόνια. Συγκεκριμένα είναι απαραίτητο να υπάρχει ένα μικρό πρωτογενές πλεόνασμα στον προϋπολογισμό. Αλλά όταν συμφωνούνται συγκεκριμένοι δημοσιονομικοί στόχοι μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και των δανειστών, θα πρέπει να αξιολογείται και η σύνθεση των δαπανών. Να δίνεται βάρος και προτεραιότητα στις επενδύσεις, με την ευρεία έννοια, και να περιορίζεται η καταναλωτική δαπάνη. Επίσης, η αναμόρφωση και μεταρρύθμιση του δημοσίου σύμφωνα με τις καλές πρακτικές έχει κόστος που πρέπει να καλυφθεί. Απαιτεί όχι μόνο την πρόωρη συνταξιοδότηση πολλών παλαιότερων στελεχών, αλλά και την πρόσληψη νέων, που θα επιβαρύνει τον προϋπολογισμό. Για αυτούς τους λόγους είναι προτιμότερη μια κάπως ελαστική πολιτική προϋπολογισμού, με αναπτυξιακό προσανατολισμό, από τους πολύ αυστηρούς αριθμητικούς κανόνες, που μπορεί να επιφέρουν μεγάλη ζημιά στην αποτελεσματική διοίκηση της χώρας.

9. Απελευθέρωση της εγχώριας αγοράς υπηρεσιών: Οι περιορισμοί στις επιχειρηματικές πρακτικές και ο λαβύρινθος των λεπτομερειακών και αντιφατικών διατάξεων διατηρούν υπηρεσίες υψηλού κόστους και χαμηλής ποιότητας στο εσωτερικό εμπόριο, στις μεταφορές και σε διάφορες επαγγελματικές υπηρεσίες. Αυτό ισχύει ακόμα, παρόλους τους νόμους περί απελευθέρωσης που ψηφίστηκαν τα τελευταία χρόνια. Από την κατάσταση ωφελούνται τα ολιγοπώλια σε μερικούς κλάδους, και οι χιλιάδες μικροί και αναποτελεσματικοί πάροχοι σε πολλούς άλλους, σε βάρος των καταναλωτών αλλά και των λοιπών επιχειρήσεων. Αυτό πλήττει την ευημερία και την παραγωγικότητα μακροπρόθεσμα, και για αυτό θα πρέπει να υλοποιηθούν με υπομονή κι επιμονή οι σχετικές μεταρρυθμίσεις. Αλλά αυτές οι κανονιστικές αλλαγές δεν θα επηρεάσουν σημαντικά την ανάπτυξη βραχυπρόθεσμα. Επειδή κάθε κυβέρνηση έχει περιορισμένη δυνατότητα να σχεδιάσει και να εφαρμόσει μεταρρυθμί-

σεις, προτείνουμε αυτές να μην επιβληθούν μέσα σε μικρό χρονικό ορίζοντα, όπως πρέπει να γίνει με τα προηγούμενα οκτώ σημεία.

10.Αναδιάρθρωση του δημόσιου χρέους: Στο πρόσφατο παρελθόν, η προσοχή των πολιτικών και της κοινής γνώμης εστιάστηκε υπερβολικά σε ένα μακροοικονομικό ζήτημα: αν και κατά πόσο είναι μακροπρόθεσμα βιώσιμο το ελληνικό δημόσιο χρέος. Το ερώτημα δεν μπορεί να απαντηθεί με ικανοποιητική ακρίβεια όσο η αναπτυξιακή δυναμική της Ελλάδας παραμένει κλειδωμένη, και δεν ενεργοποιείται με τα μέτρα που προτείνουμε (ή και με άλλα). Η βιωσιμότητα του χρέους εξαρτάται απόλυτα από τον μακροχρόνιο ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ, αν θα είναι, π.χ. 1% ή 3%. Μετά την αναδιάρθρωση του Δεκεμβρίου 2012 είναι πάντως σχετικά βέβαιο ότι μέχρι το 2022 η εξυπηρέτηση του χρέους δεν θα είναι ιδιαίτερα δυσβάστακτη (ως ποσοστό του ΑΕΠ δεν διαφέρει πολύ από της Πορτογαλίας). Γι αυτό, προς το παρόν, η καλύτερη τακτική για τους δανειστές και για την Ελλάδα είναι να υλοποιήσουν μια στρατηγική ανάπτυξης όπως αυτή που προτείνουμε, και αργότερα, π.χ. το 2020, να διαγνώσουν από κοινού σε τι τροχιά συγκλίνει η οικονομία. Πριν από αυτό, η αναδιάρθρωση δεν θα είχε μεγάλη αξία, και δεν θα βασιζόταν σε αξιόπιστα μικρο- και μακροοικονομικά δεδομένα.

Τελικό σημείο: Νέα νοοτροπία. Οι Έλληνες πρέπει να αρχίσουν να σκέπτονται το μέλλον και την ανάπτυξη και όχι πια το παρελθόν και τη λιτότητα. Έχει εξαιρετικά μεγάλη πολιτική και ψυχολογική σημασία αυτό, τόσο για την οικονομία όσο και για την κοινωνία. Η πρώτη πενταετία αυτής της δεκαετίας ήταν περίοδος αναδίπλωσης και στέρξης. Η δεύτερη πρέπει να γίνει περίοδος μεταμόρφωσης προς μια σύγχρονη οικονομία και κοινωνία ενταγμένη στο παγκόσμιο πλαίσιο. Αυτό ενδιαφέρει όχι μόνο την Ελλάδα, αλλά όλη την Ευρώπη. Καλούμε λοιπόν τους εταίρους της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση να στηρίξουν και να ενθαρρύνουν αυτή την αλλαγή.